

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE**

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2020

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Luambo	(40)
2. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
5. Nomborani phindulo dzañu zwi tshi anana na kunomborelw kwa mbudziso.
6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
7. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.
8. Ni eletshedzwa lwa tshothe uri ni shumise ndangatshifhinga iyi yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A:	Heneffa kha minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Heneffa kha minetse ya 20
KHETHEKANYO YA C:	Heneffa kha minetse ya 50
9. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1: PHUROSA**

Vhalani mafhundo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**MUTSIRELEDZI U NGAFHI ?**

1	A hu na ane a nga tou amba uri zwo thoma lini? Muthu u vho ofhisia u fhirisa na tshivhanda. A hu tshe na u wana tsireledzo kha nnyi kana mudini ufhio naho hu kha mapholisa. Ho bvelela mini kha muthu we a sikwa hu tshi tea u vha na lufuno na u thusana? Phindulo i ri ndi bva vhubvo.	5
2	Shango li khou lila nga u shaeya ha tsireledzo. I tea u thoma kha riñe vhane. Naho vhatu vhe vhadzulatsini, a vha tsha fulufhelana. Hone kha mashaka zwo tou naña. Zwe ra sikelwa zwone, ri nga dovha ra zwi ita, ra tshila lo lala.	10
3	Namusi khura dzashu ndi mbondo dzo yaho malegelegenri ra dovha ra inga nga darata ine ya vha na mudagasi. Huñwe ya vha darata ila i no tshea. Zwothe hezwi ndi u todou ditsireledza na ndaka yashu.	15
4	A ri tshe na fulufhelo kha vhadzulatsini ngauri vha nga vha vhe vhone maswina. Ndú dzo dzeniswa matsimbi ra vho nga ri dzhele ya midini yashu. Vhane vha dikona, vho dzenisa na idzo khamera kana fodo dzi dzulelaho u foda naho hu si na tshithu. Vhashayaho vha sokou tenda wonet mutsho.	20
5	Musi khofhe dzi khou difha, ndi hone kha vhañwe hu masiari a u tangula zwo shumiwaho lwa tshifhinga tshilapfu. Vha dzenela vhatu vho edela, vha tshi vuwa vha wana hu swoto. Hu pfi na u bika vha di tou bika zwa vibva vha tuwa thumbu dzo tou rwe! A hu shayi zwine vha khou shumisa u ralo u rongomedza mudi wothe.	25
6	Zwiла kale vhatu vho vha tshi edela na nn̄da muñani la di tou khesekehese. Hu tshi ofhisia zwikokovhi fhedzi. Nazwone zwa pfa tshoko, zwo vha zwi tshi shavha. Namusi a vha ofhi ngauri vha vha vho fara zwigidi na zwihi zwe vha tou diitela uri vha ralo u tangula. Vha tangana na iwe naho hu mudini wau a vha u sii u muthu, wa sa holefhala vha do tou ralo u fhedzisa vha re nazwo vha lifhedza.	25

- 7 Vhana vha khou ngalangala vhe zwikoloni kana ndilani vha tshi ya kana u vhuya zwikoloni na musi vho ruňwa. Tshikolo tshi tshi tou vha tsini tsini, hune muthu a tou ya nga milenzhe, hu vho shumiswa zwiendedzi. A si uri yo tou ḫalesa, hu khou tsireledzwa vhana kha vhuvhava he vhalala vha si vhu vhōne. Mutsireledzi u ngafhi? 30
- 8 Vho fuwaho vha khou lila. Danga ḥothe li a swogwa masiari tshivhangalala. Huňwe onoyo ane a khou ḥogomela zwifubo a vha ene o zwi rengisaho nga tshelede i sa rengi na bai. Zwi khou kondā zwi khou lemela ḥamusi. 35 Thamusi zwi ḥo vhuaya zwa luga muňwe musi.
- 9 Vhathu vha khou gudiswa uri vha linda hani thundu dza vhaňwe. Hafhu hu di tou vha tshikolo muthu a fhedza o wana na thanziela. U gudiswa zwot̄he na u thuntsha. Vhenevho vho gudiswaho u linda, vha wanala vho tou hungwa thundu dzo ḥuwa na u thuntsha hu songo pfala. Mutsireledzi o 40 hungwa, i ngafhi tsireledzo?
- 10 Musi mavhengeleni ho ḫala, a zwi itei ḥa kovhela hu songo pfala u dzhielwa bege kana iňwe thundu. Vha a tswa muňwe a khou zwi vhona a sokou ri nude nga nyofho. Nga murahu a vho ri ndo zwi vhona ndo tou ofha u amba. Mapholisa na one a vhudzwa, huňwe vha a ambulula tsevhi ya lala 45 na ndala.
- 11 Shango ḥamusi ḥo neta. Vhathu vha dzhia mulayo vha u vhea zwandani. Ndi hungana hune magevhenga a khou rwiwa kana u vhulawa? Vhane vha khou ḫitsireledza vha vho nga vho khakha. Zwigevhenga zwa vho tsireledzea ha vho nga u tswa a zwi dini. U ri u farwa ḥamusi, matshelo a bva a tshi tou ḥonga a inga nga mazuwo. He muthu a vha a tshi ḥa munō, ḥamusi u vho ḫiphina u fhirisa na vha re nn̄da, thundu dzavho dzo ralo u ya nalo. 50
- 12 Zwot̄he zwine muthu a vha nazwo zwi ḥoda tsireledzo. A hu tshe na u edēla dza fara, wa pfa tshoko ndi u vuwa muthu a livhalivha u vhona zwine zwa khou bvelela. 55

[Zwi bva kha thimu ya vhalingi]

- 1.1 Muňwali wa mafhungo aya u khou dinwa nga mini? (1)
- 1.2 Bulani ZWIVHILI zwine ra tea u wana kha muthu o tou sikwaho. (2)
- 1.3 Ndi ngani ḥamusi shango li songo tsha lala? (2)
- 1.4 Vhathu vha khou ita mini kha u ḫitsireledza no sedza phara ya 3? (2)

- 1.5 Ndi zwifhio zwi sumbedzaho uri naho ri miñini yashu ri vho nga ri dzhele? (2)
- 1.6 U ya nga phara ya 4, phambano ya vhashayaho na vhane vha dikona ndi ifhio? (2)
- 1.7 Ndi tshini tshe tsha vha tshi tshi ofhisu musi vhatu vho edela nn̄da mut̄ani? (2)
- 1.8 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo ḥekedzwaho:
 Musi hu tshi pfi, '... vha vuwa vha wana hu swoto', vha amba uri vha wana ...
 A thundu hu si na.
 B magevhenga o dzula nduni.
 C zwothe zwo luga.
 D ho vhewa tshelede i si na vhukono. (1)
- 1.9 Muhumbulo muhulwane wo faredzwaho kha phara 5 ndi ufhio? (2)
- 1.10 U ya nga muñwali, ndi lini hune mbava dza tswa? (2)
- 1.11 Ni vhona muñwali a tshi takalela zwikolo zwa vhalindi vha tsireledzo?
 Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 1.12 Ndi ngani shango li tshi khou dzhia mulayo la u vhea zwandani malugana na u ḫitsireledza? (2)
- 1.13 Arali inwi na dzenelwa nga magevhenga, ni nga ita mini? (2)

Talelani tshifanyiso uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B: TSHIFANYISO

[Tshi bva kha: www.black and white images]

- 1.14 Hu khou bvelela mini afho kha tshifanyiso? (2)
- 1.15 No sedza itshi tshifanyiso ndi zwifhio ZWIVHILI zwine zwa sumbedza uri fhethu afha ndi sibadela kana ha dokotela? (2)
- 1.16 Ndi khuthadzo ifhio ine na nga i nea muthu o dzulaho fhasi? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vhalani mafhungo a (TSHIBVELEDZWA TSHA C) afho fhasi ni kone u nwala mbuno dza SUMBE nga ha ndila dzine ra nga thusa ngadzo vhana u nanga mabudo o teaho.

NDAELA:

1. Nwalani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfalaho, nga ha tsumbadwadze dza vhulwadze ha swigiri.
2. Tshivhalo tsha maipfi TSHI SONGO PADA 70.
3. Nomborani mafhungo anu u bva kha I u ya kha 7.
4. Nwalani mbuno NTHIHÌ kha fhungo linwe na linwe.
5. Shumisani maipfi ANU.
6. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa e zwitangeni mafheloni a manweledzo/samari yanu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**TSUMBADWADZE DZA VHULWADZE HA SWIGIRI**

Vhadzulapo vhanzhi vha Afrika Tshipembe vha khou tshila vhe na vhulwadze ha swigiri, lwe Muhasho wa Mutakalo wa bva fulo la u divhadza lushaka nga vhulwadze uvhu.

Vhathu vhanzhi a vha divhi tshiimo tshavho zwi tshi elana na vhulwadze ha swigiri, fhedzi vha nga divha uri vha naho nga u vhona vha tshi sokou farwa nga dora tshifhinga tshothe.

Vhathu vha re na vhulwadze ha swigiri a vha lengi u farwa nga ndala. Dzuli dzuli u do pfa vha tshi amba uri vha toda zwiiliwa.

Vhulwadze ha swigiri vhu ita uri muthu a dzule nga u takuwa a tshi yo bvisa madi. Na vhusiku a nga di vuwa luraru kana luña a tshi ya u dithusa.

Muthu wa vhulwadze ha swigiri u vha na thaidzo ya u vhona. Muthu onoyo u fhedza a tshi vho ambara ngilasi dza maço uri dzi mu thuse a tshi vhala na musi a tshi nwala.

Muthu a na vhulwadze uvhu ha lengi u neta. A tou shumi shumi u do pfa a tshi vho ri o neta Hone a tou tshimbila zwi tou vha zwihulu.

Muthu ane a vha na hovhu vhulwadze u a onda nga maanda. U a fhelela sa tshisibe tshi madini.

Muthu wa vhulwadze ha swigiri a bviwa nga tshilonda tshi a lenga u fhola. Huñwe na u fhola a tshi fholi.

Vha vhuya vha vhona tsumbadzwadze idzi khavho, vha songo ita tshiangatela. Kha vha tou rii! Vha tshi ya vhuongeloni.

[Zwi bva kha thimu vhalingi]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO.

MBUDZISO 3: KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo uri ni ḫo kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

**TSHINAKISA LUKANDA
Lunako lwo tou zheka!**

Zwi hone zwisibe fhedzi **zwi ngaho itshi** siani ḫa u kunisa na u vhulaha zwitshili a zwiho. Vha renga zwivhili vha baselwa nga tshiñwe kha vhafumi vha u thoma. Mutengo a u ḫisi mbilu, R15,00 fhedzi. Tshi wanala suphamakete dzothé Afrika Tshipembe dzi shumaho 24/7. Tthisibe tshiswa tshi re milomoni ya vhathu. Lunako lu vhuya tshothé nga tshifhinga tshituku. Vha a tenda naa u fhirwa nga zwi tamisaho. U divhesa zwinzhi, vha nga dzhena kha webusaiti yashu ya www.dove.co.za.

[Zwi bva kha thimu ya vhalingi]

- 3.1 Bulani dzina ḫa tthisibe tshi no khou kungedzelwa. (1)
- 3.2 U ya nga khungedzelo iyi ndi tshini tshi no fhambanya itshi tthisibe na zwiñwe. (1)
- 3.3 Khungedzelo iyi yo livhiswa kha tshigwada tshifhio tsha vhathu? (2)

- 3.4 Ndeme ya u shumisa fonto ḫukhu kha khungedzelo iyi ndi ifhio? (2)
- 3.5 Ndi ngani mukungedzeli o swifhadza mañwe a maipfi afho kha khungedzelo? (2)
- 3.6 U ya nga inwi ni vhona khungedzelo iyi yo zwi kona u fhirisa mulaedza wa tshibveledzwa tshi re kha khungedzelo? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- [10]

MBUDZISO 4: KHATHUNI

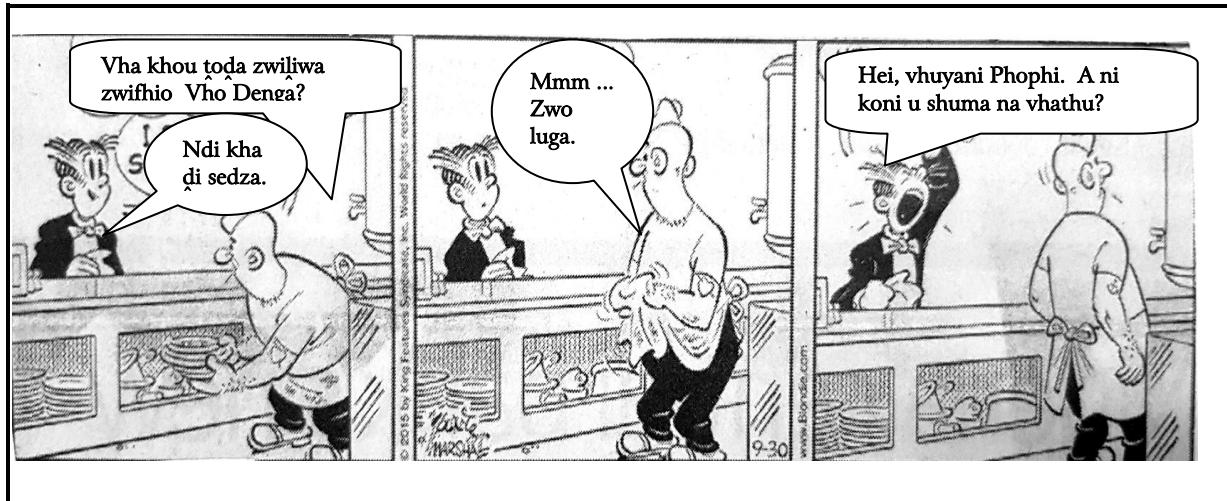
Talelani khathuni uri ni do kona u fhindula mbudziso dici no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

FUREME 1

FUREME 2

FUREME 3

[Tshi bva kha: www.blackandwhitecartoons.com]

- 4.1 Bulani fhethu hune vhatu vha re kha khathuni vha vha hone. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.2 Kha fureme 1 muthu o daho u renga ndi ufhio? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.3 Muthu ane a khou sumbedza u sa vha na vhutanzi ha zwine a khou amba ndi ufhio? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.4 Kha fureme 3 ndi muthu ufhio ane a khou sumbedza u vha na lunyadzo? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- 4.5 Ni vhona zwiito zwa Phophi kha fureme 3 zwo tea naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- [10]

MBUDZISO 5: PHUROSA

- 5.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao:

TSHIBVELEDZWA TSHA F

1	Vhabebi u ya he shango <u>la</u> Afrika Tshipembe <u>la</u> guma, vho fara ludongo nga hu fhisaho. Mashudu mavhi mukosi uyu wa tshililo tsha vhabebi u nga u swika ndevheni dza madzingandevhe. Vhunzhi ha vhana vha <u>nanisa</u> tshililo itshi nga u sa <u>tutshela</u> kule na zwidzidzivhadzi na zwikambi.	5
2	A si vhatu vhangana vha re na <u>ito</u> <u>la</u> u vhona uri vhana vho dzhenwa nga <u>livhanda</u> <u>la</u> vhuhali. Vhana vhashu vho phirimela matopeni a zwikambi na zwidzidzivhadzi. Vhatukana na vhasidzana u wana ma<u>to</u> o tswuka a tshi nga a dzwirigondo hu tshi kha <u>di</u> vha nga matsheloni. Wa <u>divhudzisa</u> uri avho vhaswa vha tou <u>edela</u> vha tshi khou kabilia mahalwa na u hoha uyo mphasi na vhusiku naa?	10
3	Vhabebi vha vho tou vhonwa sa zwilavhi mahayani. Vhunzhi havho vha thithisa kutshilele kwa <u>mitani</u> nga u sa tevhedza ndaela dza vhabebi vhavho. Vhana avho vha fhedzisela vho <u>pata</u> mahayani avho. Zwi <u>tarata</u> zwa shanduka mahaya avho a misi yo <u>the</u> .	15
4	Vhatu vha hashu, kha ri ime nga milenzhe u lwa na muya muvhi wo kavhaho kha vhana vhashu uri shango <u>lashu</u> <u>li</u> vhe na murafho u <u>tanganedzeaho</u> tshifhingani tshi <u>daho</u> .	

[Zwi bva kha thimu ya vhalingi]

- 5.1.1 Topolani dzina vhukuma kha phara ya u thoma. (1)
- 5.1.2 Kha phara ya u thoma hu na liitela. Inwi li topoleni. (1)
- 5.1.3 Topolani mafhambanyi a re kha phara ya vhuvhili. (2)
- 5.1.4 Lifurase: 'A si vhatu' kha phara ya vhuvhili li kha khanedza. Li iseni kha thenda. (1)
- 5.1.5 Vhumbani homonimi nga ipfi: 'Madzingandevhe'. (2)

5.1.6 Nangani phindulo yone kha mutevhe wo nekedzwaho. Ipfi:
'Vhashu' kha phara ya vhuvhili ndi thinwaipfi ya ...

- A Lītanganyi.
- B Līiti.
- C Līisala.
- D Līipfanisi.

(1)

5.1.7 Kha fhungo lo swifhadzwaho hu na figara ya muambo. I topoleni
ni bule na dzina layo.

(2)

5.1.8 Neani madzina a zwiga zwa u vhala zwo shumiswaho kha phara
ya vhuna.

(2)

5.1.9 Topolani liidioma kha phara ya vhuvhili ni dovhe ni nee
thalutshedzo yalo.

(2)

5.2 TSHIFANYISO

Talelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o disendekaho khatsho, ni kone u fhindula mbudziso dici no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA G

Vhutshiloni vhatu ri tea u funa u vhala dzibugu. Mađuvha ano vhasidzana ndi vhone vha no kona u vhala. Wa dalela laiburari u wana hu mupfufhi u si mphire. U vhala zwi a ḥoda **mutingati** wa zwi ḥowela u guma u si tsha pfa na u konda hazwo. Zwi thusa u alusa ndivho ya zwithu na u sa gomadza muhumbulo. Dzilaiburari dzo ḥalesa vhatu ri khou tou bvafha. Mubva ha na nzie, nzie dici khoroni.

[Tshi bva kha: www.black and white images]

5.2.1	Topolani he muñwali a dzhia sia.	(2)
5.2.2	Neani ḥalutshedzo ya likateli lo swifhadzwaho mafhungoni aya.	(2)
5.2.3	Murero wo talelwaho u khwathisedza hani mafhungo a re afho nthā?	(2)
- [20]

**THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C:
MARAGAGUTE:**

40

80